

Freud și mitologia

de Jean Chiriac

În cele ce urmează vreau să arăt cum intenționa Freud să abordeze mitologia, cum propunea el mai tinerilor săi discipoli să cerceteze acest tărîm plin de promisiuni pentru avîntul teoriilor psihanalitice, dar și pentru înțelegerea adîncurilor psihicului uman.

Cititorul avizat presupun că bănuiește deja că, dată fiind preocuparea lui Freud de a oferi ideilor sale revoluționare un teren de confirmare cît mai vast, el va încerca să aplice și aici aceleași metode care l-au făcut celebru în psihanaliză. Într-adevăr așa stau lucrurile. Numai că geniul lui Freud depășește pura omologare forțată a fenomenelor descrise de psihanaliză și a celor prezente în mituri. El pare că merge mai departe de ambițiile sale lumești, pentru a indica un drum, o cale de interpretare care uimește în multe privințe. Am avut la dispoziție, în studiul meu, corespondența extrem de valoroasă pentru studiul evoluției mișcării psihanalitice dar și al conceptelor ei esențiale dintre Freud și Jung ("Correspondance", Gallimard, Paris, Vol. I & II). Voi oferi cititorului cîteva citate extrase din epistolele lui Freud - care tratează, evident, problema mitologiei - și voi comenta aceste materiale așa încît să devină cît se poate de instructive în contextul în care ne interesează aici. Comentariile mele sînt tipărite în italice.

Scrisoarea datată 17 octombrie 1909 Viena, IX, Bergasse 19

“Sînt fericit că împărtășiți convingerea mea că mitologia ar trebui să fie cucerită în întregime de noi. Nu am avut pînă în prezent decît două scăpări: Abraham și Rank. Avem nevoie de oameni, de lucrători pentru pămînturi mult mai vaste. Ei apar atît de rar.”

Contrar așteptărilor alimentate de părerile lui Jung din perioada rupturii sale de Freud, acesta din urmă este cel care a impulsionat debutul cercetărilor în domeniul mitologiei. Abraham și Rank, după cum o spune Freud, “au spart gheața”, au produs primele tentative

de aplicare a psihanalizei la producțiile mitologice. Totuși nu este suficient. În plus, se simte nevoia atragerii de partea psihanalizei a experților din domeniul miturilor. Freud invită aici la o cercetare substanțială. (Corresp., I, p.336)

Scrisoarea datată 11 noiembrie 1909

“Veți împărtăși, cred, încredințarea mea că complexul nuclear al mitologiei este același ca și cel al nevrozei. Dar noi nu sîntem totuși decît niște diletanți de doi bani. Ne trebuie urgent auxiliari iscusiți”.

Complexul mitologiei este identic cu cel al nevrozei; este vorba de complexul lui Oedip. Poate cea mai importantă afirmație a lui Freud legată de studiul psihanalitic al miturilor. În nevroze, complexul lui Oedip definește o constelație psihică universală în care copilul se atașează de părintele de sex opus și nutrește sentimente ostile față de părintele de același sex. De modul în care este lichidat acest complex depinde sănătatea mintală a individului la vârsta maturității. Miturile conțin, în general, o mulțime de scenarii care evocă îndeaproape complexul bazal al nevrozei.

“Întîmplarea mi-a adus recent un tînăr profesor de gimnaziu, care lucrează în mitologie cu idei asemănătoare, dar cu cunoștințe temeinice. El se numește tot Oppenheim, este inteligent, numai că mi-a făcut pînă acum impresia că nu este prea iscusit cînd e vorba să accepte ceva ce i-a fost înainte necunoscut. La prima întîlnire am aflat de la el că Oedip trebuie să fi fost la origine un demon falic, ca și dactilii din Ida, numele lui înseamnă pur și simplu erecție. De asemenea, că vatra este un simbol al corpului maternal (feminin), pentru că anticii considerau flacăra ca fiind falusul. Vestalele erau căsătorite ca niște maici cu falusul vetrei, și alte lucruri de acest gen. Am încercat să-l lămuresc asupra semnificației apotropaice a penisului erect, dar am văzut procedînd astfel cît de mult se distinge deja maniera noastră de a gîndi de cea a celorlalți fii ai oamenilor.”

Oedip era la origine un demon falic, numele lui semnifica erecție. Freud găsește în aceste observații o confirmare a teoriilor sale

sexuale proiectate asupra miturilor. Și este cu atât mai încântat, cu cât presupusele confirmări provin de la un expert în domeniul mitologiei. Pe de altă parte, el mai notează un lucru asupra căruia va reveni neîncetat: oamenii, savanți sau nu, arată o certă rezervă atunci când se vorbește deschis despre sexualitate. De aici, în parte, respingerea psihanalizei identificată cu "scabroasele" teorii sexuale. (Correspon., I, p.342)

La scrisoarea despre mitologie a lui Jung, datată 15 noiembrie 1909, Freud răspunde cu scrisoarea datată 21 noiembrie 1909

“Studiile d-voastră mitologice sînt o încîntare pentru mine. Multe lucruri pe care le-ați scris erau absolut noi pentru mine, de pildă expunerea dorințelor față de mamă, explicarea autocastrării la preoți ca fiind o pedeapsă pentru aceasta. Totul ne impune cu voce tare un studiu temeinic, însă cîtă vreme nu vom avea de partea noastră oameni din această branșă, va trebui să o facem noi înșine.

De pildă, complexul de castrare în mit. La evrei castrarea este, natural, exclusă; prin urmare, nu știu ce vrea să zică pasajul din Noul Testament. Dactilii sînt tratați într-o lucrare de Kaibel intitulată: **Die idaeischen Daktylen**. Voi citi și această lucrare din momentul în care îmi voi putea lua din nou un răgaz. În particular, mi l-am reprezentat pe Adonis etc., ca pe penis; bucuria femeii cînd cel pe care îl credea mort *se ridică* este foarte evidentă. Este teribil de altminteri că nici unul din mitologi, fanaticii virtuții la fel de puțin ca și lunaticii, nu a ajuns la ipoteza necesară a suprapunerii interpretării. Ar trebui să-i scuturăm ca să-și vină în fire. Oidipous, așa cum v-am scris, este Picior Umflat, adică Penis Erect. Cu totul întîmplător, ultimul (sper) secret al fetișismului piciorului s-a rezolvat recent pentru mine. Este penisul femeii din prima epocă infantilă, a cărui absență este atât de mult și dureros resimțită, care este venerat în picior. Rămîne, pare-se, o căutare pasionată a obiectului prețios, ca și a celor zece triburi pierdute ale lui Israel, la pioșii englezi. [...] Din ce în ce mai mult, am început să stimez teoriile sexuale infantile, pe care le-am expus cu o condamabilă incompletitudine.”

După cum reiese din răspunsul lui Freud, Jung lucra deja cu instrumentele psihanalizei la interpretarea miturilor. Freud adaugă alte observații, în același spirit, cum că elementele mitologice ocultau conținuturi sexuale. Freud era convins că “complexele sexualității” străbat pînă în zilele noastre din imageria miturilor. Problema interpretării sexuale rămîne totuși discutabilă pentru că miturile antice nu rezumă numai probleme din sfera vieții sexuale. Există mobiluri umane, cum ar fi triumful asupra morții (nu neapărat asupra “morții” penisului) care au exercitat o influență la fel de mare, dacă nu chiar mai mare, asupra imaginației lumii antice. Rămîne însă și sugestia lui Freud: în toate aceste reprezentări mitologice ar trebui să aplicăm metoda supradeterminării în interpretare. (Correspon., I, p.347-348)

Scrisoarea datată 19 decembrie 1909

“Ad vocem mitologiei: ați remarcat oare că teoriile infantile ale sexualității sînt indispensabile pentru înțelegerea mitului?”

Freud atrage atenția, pe bună dreptate, că multe aspecte arhaice ale miturilor au la bază elemente de geneză asemănătoare teoriilor infantile ale sexualității. De pildă, ideea că cutare erou mitic a venit pe lume pentru că mamă-sa a mîncat un aliment care i-a provocat sarcina etc. Subiectul merită reluat mai pe larg, pentru a vedea în ce măsură aceste elemente preluate în mit asumă o semnificație identică cu cele prezente în fanteziilor sexuale ale copilului.

Scrisoarea datată 2 mai 1910

“Doi din pacienții mei la care observarea unei infidelități a mamei a jucat un rol în complexul nuclear (una istorică, cealaltă probabil numai fantasmatică) introduc în aceeași zi această întîmplare printr-un vis unde se vorbește de lemn. La unul, este o clădire pe stîlpi de lemn care se prăbușește, la celălalt femeia este direct reprezentată prin lemn bătrîn sau mobile vechi. Ori știam că planșele semnifică o femeie, șifonierele – și ele la fel; dar nu cunoșteam nici o relație mai strînsă între lemn și complexul maternal. Atunci mi-a venit în minte că lemn în spaniolă se zice madera = materie, substanță (numele

portughez al insulei Madera vine de aici), și în materie există, firește, îndubitabil, *mater*. Substanța și forța ar fi odată în plus tatăl și mama. O nouă deghizare a dragului complex maternal.”

Complexul maternal ține, așa cum se poate ușor deduce, de relația afectivă care se stabilește între copil și mama sa (sau cea care deține funcția de mamă). El include o componentă erotică, oedipiană, așa cum am arătat mai sus. Complexul maternal poate fi pozitiv sau negativ dar cel mai des el îmbracă ambele forme.

Freud insistă aici mai mult pe simbolismul complexului maternal care explică multe din elementele care asumă un rol maternal în miturile antice. (Correspon., II, p. 48)

Scrisoarea datată circa 22 iunie 1910

“Nu ar fi mult mai simplu să vedem în toate aceste reprezentări de sacrificiu de sine care, în cazul lui Mithra, provin cu o evidență deosebită din anihilarea eului animal de către eul uman, proiecția mitologică a refulării, în care partea sublimată a eului (eul conștient) sacrifică (cu regret) pulsionile sale pline de forță? În fond, o bucațică de complex de castrare; șarpele, calul etc. sînt cumulări în vederea unei clarități mai mari, care asumă totuși sensul strict.”

“Proiecția mitologică a refulării” este expresia cea mai potrivită să redea concepția lui Freud privind funcția miturilor: mitul înregistrează cumva evenimente psihice ancestrale, care se regăsesc însă și în inconștientul omului modern. Eul conștient (mai precis moral) care sacrifică “pulsionile sale pline de forță”, evocă deja drama omului din toate timpurile care, pentru a trăi civilizată, a trebuit să cedeze presiunilor sociale și să-și inhibe pulsionile erotice și agresive.

“Mitul, originar psihologic, este întruchipat sub forma unei interpretări calendaristice. Proiecție asupra terenului fenomenelor naturale, ca de pildă în agorafobie; fantezmele merg spre spațial, pe punți furnizate de limbaj; aici totuși trecînd prin analogii de conținut. Tipic.

Trama mitului se poate transpune și în scenarii calendaristice. Mai mult chiar, utilizând “punțile” furnizate de semnificațiile multiple ale limbajului, ideile mitologice pot căpăta expresii spațiale. Freud rămîne mereu, atunci cînd lucrează cu miturile, pe terenul psihanalizei clinice, recurgînd iar și iar la ajutorul experienței sale medicale.

“[...] În pietrele lui Mithra pe care le-am văzut, un rac ciupește taurul de testicule.”

O aluzie cum nu se poate mai clară la complexul castrării.

(Correspon., 1, p. 70-71)

Scrisoarea datată 5 iulie 1910

“Dificultatea principală a acestor lucrări de interpretare nu vă va fi scăpat; ea constă în a nu lua întreașa fațădă pentru a o interpreta, ca într-o alegorie, ci a te restrînge la conținut, urmărind geneza elementelor, și a nu te lăsa indus în eroare de toate remanierile, reduplicările, condensările etc. mai tîrzii. Deci într-o manieră asemănătoare cu ceea ce se petrece în vis.”

Freud trasează aici cîteva reguli elementare privind munca de interpretare a miturilor. Ea nu difere cu nimic de interpretarea viselor, o temă pe care Freud a dezvoltat-o în chip magistral în "Interpretarea viselor". El îl avertizează pe Jung să nu ia în considerare aparența narativă a miturilor. Altfel spus, conținutul lor manifest. La fel și în cazul remanierilor, reduplicărilor și condensărilor care, trebuie să o spunem, au atras atenția istoricilor religiilor și savanților mitologi care s-au confruntat cu sarcina ingrată a arhivării tuturor acestor variațiuni nesemnificative (în opinia lui Freud). Pentru Freud, dezvoltările labirintice ale scenariilor mitologice sînt reductibile, așa cum am văzut deja, la complexul nuclear al oricărei nevroze: oedipul. Prin urmare, am putea vorbi de variațiuni pe aceeași temă cînd înregistrăm unele alterări ale conținuturilor miturilor. (Correspon., II, p.75)

Scrisoarea datată 10 august 1910

“În cele ale simbolismului, o bănuială de care v-am vorbit devine certitudine obiectivă: originea infantilă, deci ontogenetică.”

Freud crede că conținuturile simbolice (prezente în mituri) sînt identice cu fantasmele și iluziile copilului. De asemenea ele sînt ontogenetice, adică derivate din structurile psihomentale ale speciei (Jung ar fi vorbit de arhetipuri). În acest sens, mitul care operează cu imagini simbolice nu ar fi altceva decît un depozitar al mentalității arhaice, o oglindă a copilăriei umanității. (Correspon., II, p.82)

Scrisoarea datată 22 ianuarie 1911

“Nu știu de ce vă temeți atît de critica mea *in mythologicis*. Voi fi foarte fericit cînd veți planta în ea drapelul libidoului și al refulării, pentru a vă reîntoarce apoi, precum un cuceritor victorios, la patria noastră mumă medicală. Percepția endopsihică - fenomenul funcțional al lui Silberer - se pare că este chemată să rezolve încă o enigmă.”

Freud arată clar aici cum înțelege el să abordeze psihanalitic miturile. Cu ajutorul teoriei libidoului și a refulării. Dacă miturile sînt, ca și filmele de cinema, proiecții ale refulatului, atunci ele pot fi tratate ca atare de psihanaliză. Dar oare sînt numai proiecții ale refulatului? Personal nu cred. Am mărturii care să ateste că miturile include și elemente care nu au făcut niciodată obiectul refulării sau la care s-a renunțat din motive care țin de limitele competenței umane.

Teoria despre “fenomenul funcțional” se întemeiază pe studiile lui Silberer asupra transpunerii reprezentărilor noastre din starea de veghe în imagini simbolice. Freud crede că “fenomenul funcțional” poate explica și formarea miturilor. (Correspon., II, p.135)

*Articol publicat inițial în revista de psihanaliză OMEN, nr. 2 – 1998.
Copyright 1998-2005, aropa. Toate drepturile rezervate.*

Contact: aropa@freudfile.org

Web site: <http://www.freudfile.org/psihanaliza>